

Н.М. ФЕДОРЕНКО

Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України
вул. Терещенківська, 2, Київ, МСП-1, 01001

СТАН ВИВЧЕНОСТІ ЛИШАЙНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Ключові слова: лишайники, Українське Полісся, стан вивченості, недосліджені райони.

В Україні зараз надзвичайно гостро постає питання інвентаризації видового складу лишайників різних регіонів, особливо з огляду на сучасне розуміння детальності дослідження територій та відповідно до сучасних принципів ліхенотаксономії, оскільки найбільш значущі монографії, присвячені лишайникам («Визначник лишайників УРСР» [35], різні випуски «Флори лишайників України» [36–38]), були підготовлені та опубліковані в різні історичні періоди, а дані останнього зведення лишайників України [47] вже потребують доповнень, певних поправок і уточнень.

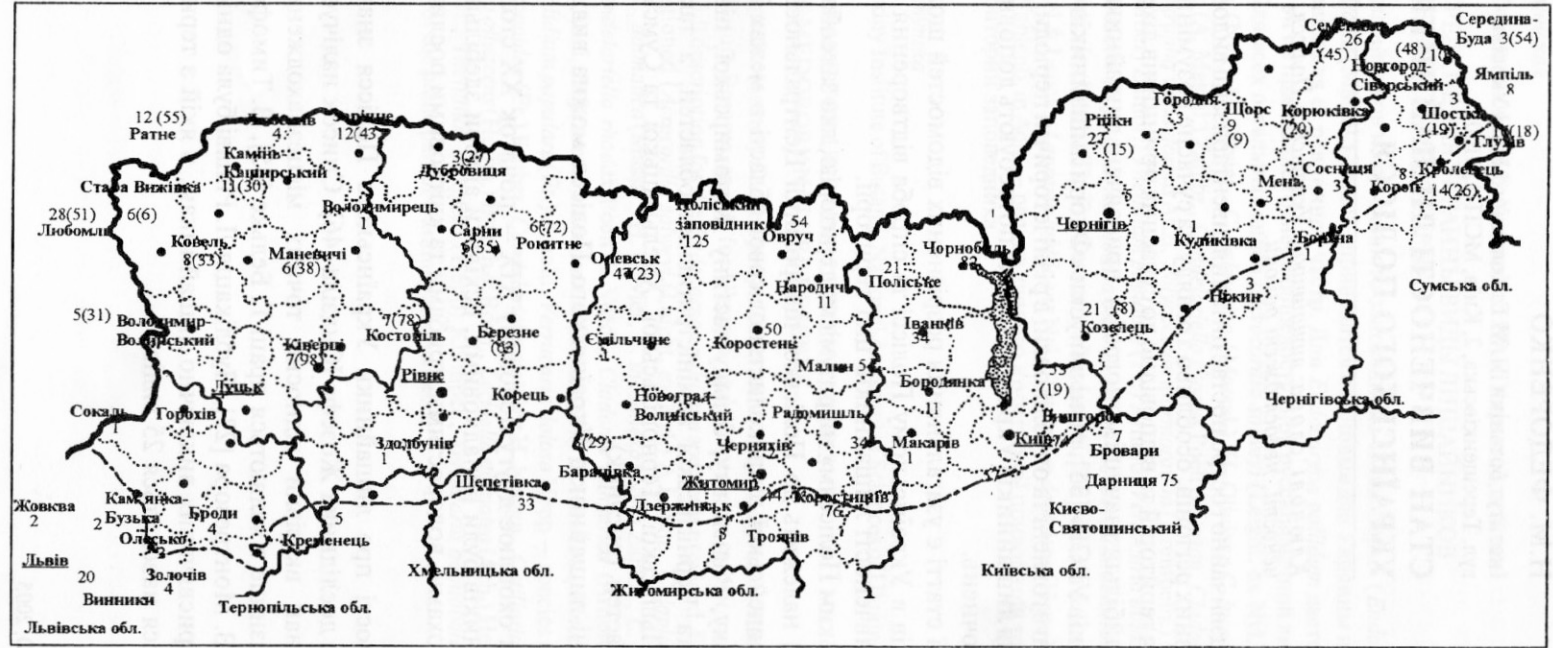
Метою нашої статті є узагальнення розрізаних відомостей щодо поширення лишайників в Українському Поліссі та спроба відтворення загальної картини стану вивченості лишайників цієї території.

Під «Українським Поліссям» ми розуміємо територію, яка за геоботанічним районуванням [4] належить до Поліської підпровінції Центральноєвропейської провінції Європейської широколистянолісової області в межах України і включає Волинську, Рівненську, більшу частину Житомирської, північні райони Київської та Чернігівської адміністративних областей, а також деякі північні райони Львівської, Тернопільської, Хмельницької та Сумської адміністративних областей (рисунок).

У дослідженні лишайників Українського Полісся можна виділити три етапи.

Перший етап охоплює другу половину XIX — початок XX століть. Дослідження лишайників були випадковими, оскільки автори здебільшого вивчали їх разом з мохами, водоростями, грибами та квітковими рослинами [27, 43, 45, 46, 48].

Перші відомості про лишайники Українського Полісся знаходимо у праці польського дослідника Жозефа Юндзіла [46]. Список налічує 89 видів лишайників, однак вказівки відносно точних місцезнаходжень зразків відсутні. Дещо пізніше з'являються праці Г. Бельке [45], В. Тимофеева [43], Л. Рішаві [39] та В. Монтрезора [27]. Публікація Л. Рішаві була однією з перших в Україні, присвячених виключно лишайникам, в якій з території Українського Полісся наводиться 25 видів.

Стан вивченості лишайників окремих регіонів Українського Полісся
 Data on lichen diversity of separate regions of Ukrainian Polissya

У публікації А. Матушевського [48] викладено результати досліджень рослинності в окол. м. Шепетівки (Хмельницька обл.), що знаходиться на південній межі Українського Полісся. В ній вказуються 74 види лишайників.

З 1924 р. ми виділяємо другий етап вивчення лишайників Українського Полісся. У 1924—1925 рр. виходить серія публікацій О.З. Архимовича, присвячених дослідженню лишайників з родин *Parmeliaceae*, *Cladoniaceae* та *Peltigeraceae* України та Криму [1—3]. Однак, як пізніше відзначає А.М. Окснер [29], «...роботами цими треба користуватись обережно, бо автор цікавіші види визначив неправильно...». Детальні коментарі щодо вказаних праць О.З. Архимовича представлені у статтях А.М. Окснера [28, 29].

Продовжується цей етап планомірними і детальними дослідженнями А.М. Окснера, який здійснює ряд експедицій по території України, зокрема й по Українському Поліссю. У цей час з'являються кілька його публікацій, присвячених переважно новим та маловідомим видам лишайників з України [28—34]. Загалом для Українського Полісся (в основному Київської та Житомирської областей) у них наведено понад 80 видів лишайників, 29 з яких — уперше для території України.

Завершується другий етап виданням у 1937 р. першого в Україні узагальнюючого зведення «Визначник лишайників УРСР» [35]. Ця праця містить всі відомі на той час дані про лишайники України у тогочасних межах, у ній вперше наводяться таблиці для визначення та діагнози видів, а також загальне поширення видів в Україні. Для території Українського Полісся вказано 126 видів.

З 50-х рр. ХХ ст. розпочинається третій етап у дослідженні лишайників Українського Полісся, який характеризується виданням фундаментальної «Флори лишайників України» [36—38]. У цій праці ми знаходимо основну частину видів, поширених в Українському Поліссі. У виданні не лише містяться ключі для визначення, діагнози видів, значно доповнені з часу опублікування «Визначника...» [35], критичні огляди родин та родів, а й цитуються усі відомі точні місцезнаходження зразків кожного виду. Для досліджуваної території у «Флорі...» наводяться 192 види лишайників. На жаль, останній випуск «Флори ...» досі не опублікований, а інформація про значну частину видів з родин *Lecanoraceae*, *Hymeneliaceae*, *Eigleraceae*, *Physciaceae*, *Ramalinaceae* не узагальнена.

Відносно лишайників Українського Полісся заслуговують на увагу публікації В.Р. Маслової [19—22, 24—26] та С.Д. Зеленка (деякі — спільні з С.Я. Кондратюком) [5—8], що вивчали, відповідно, лишайники Західного Полісся (за ботаніко-географічним районуванням) та лівобережної частини широколистянолісової області (за геоботанічним районуванням). Для території Західного Полісся В.Р. Маслової загалом наводить 215 нових видів лишайників, а всього з даними літератури — 252 види [23]. С.Д. Зеленко для Лівобережної частини широколистянолісової області України вказує 211 видів, зокрема 133 нових [6].

Відомості про незначну кількість видів лишайників, поширених на території Українського Полісся, можна знайти у працях різних українських

ліхенологів, що спеціально не вивчали цей регіон [9, 10, 13, 15—18, 40—42, 44]. С.Я. Кондратюк у 1996 р. для лісової зони наводить 329 видів лишайників [11]. В останньому зведенні лишайників України [47] для Поліської підпровінції вказується лише 176 видів.

Отже, враховуючи всі літературні відомості про поширення лишайників на території Українського Полісся, нами складений список видів для цієї території, який налічує 338 видів лишайників та 12 видів ліхенофільних грибів [10, 12, 15, 19, 32, 35, 47]. Список упорядкований згідно з сучасними назвами, наведеними в останньому виданні чекліста лишайників та ліхенофільних грибів України [47].

На основі точних відомостей про місцезнаходження зразків лишайників ми склали карту, що відображає повноту вивченості лишайників Українського Полісся (рисунок). Для зручності її подальшого використання дані відносно вивчення лишайників наводилися за адміністративно-територіальним устроєм. Щоб уникнути перевантаження карти, місцезнаходження лишайників ми вказували на рівні адміністративних районів.

Виявилось, що добре дослідженими є північні райони Волинської (Любомльський — 79 видів (враховуючи літературні та неопубліковані дані), Ратненський — 67, Камінь-Каширський та Ковельський — по 41, Маневицький — 44, Володимир-Волинський — 36, Ківерцівський — 105) та Рівненської (Зарічненський — 55 видів, Дубровицький — 30, Сарненський — 41, Рокитнянський — 78, Костопільський — 85, Березненський — 63), північно-західні райони Житомирської (Олевський — 70, Новоград-Волинський — 31) областей, а також північні райони Чернігівської (Ріпкинський — 42 види, Щорський — 18, Семенівський — 71, Новгород-Сіверський — 58, Чернігівський — 27, Козелецький — 29) та Сумської (Середино-Будський — 57, Шостківський — 22, частина Глухівського — 34 та Кролевецького — 40), лівобережної частини Київської (Вишгородський — 72 види) областей, які детально досліджували В.Р. Маслова та С.Д. Зеленко під час написання дисертаційних робіт.

Київська обл. теж відзначається високими показниками кількості видів, хоча вона і не була об'єктом спеціальних досліджень (Поліський р-н — 21 вид, Чорнобильський — 82, Іванківський — 34, Києво-Святошинський — 57, Вишгородський — 62). Відомості про лишайники Київської обл. ми знаходимо у статтях багатьох дослідників [7, 9, 10, 13, 15—18, 27, 29—32] та у «Флорі...» [36—38]. На окрему увагу заслуговує праця О.Г. Ромс та Л.І. Францевич [42], які проводили збори у північній частині Київської обл. (окол. с. Товстий Ліс Чорнобильського р-ну) у 1958—1959 рр. Ми на досліджуваній території виявили 65 видів лишайників.

Територія Житомирської обл. досліджена досить нерівномірно. Лишайники цього регіону спеціально ніхто не вивчав, однак деякі райони можна вважати добре вивченими завдяки дослідженням А.М. Окснера [28, 30, 32, 34, 36—38] (Овруцький р-н — 54 види, Коростишівський — 76, Малинський — 54, Коро-

стенський — 50, Радомишльський — 34, Житомирський — 44). Значний внесок у вивчення лишайників Поліського заповідника (125 видів) зробила В.Р. Маслова [26]. Однак більша частина області, переважно центральні та південно-західні адміністративні райони в межах Полісся (Лугинський, Ємільчинський, Володарськ-Волинський, Червоноармійський, Черняхівський, Держинський, Баранівський), залишаються «білою плямою» у вивченні лишайників. Також зовсім недослідженими є південні адміністративні райони Волинської (Іваничівський, Локачівський, Горохівський, Луцький) та Рівненської (Корецький, Гошанський, Рівненський, Здолбунівський, Острозький, Дубнівський, Млинівський, Демидівський, Радивилівський) областей, Поліський регіон Львівської (Сокальський, Радехівський, Кам'яно-Бузький, Бродівський, Олесківський р-ни і т.д.), Тернопільської (Кременецький) та Хмельницької (Славутський, частина Шепетівського р-нів) областей.

Отже, незважаючи на те, що список видів лишайників та ліхенофільних грибів Українського Полісся налічує понад 350 видів і, на перший погляд, цей регіон у ліхенологічному відношенні видається достатньо вивченим, однак деякі райони і досі досліджені неповно або зовсім не досліджені. Спеціального дослідження потребує ліхенофлора південних адміністративних районів Волинської, Рівненської та Житомирської (в межах поліського регіону) областей, північні райони Львівської, Тернопільської та Хмельницької областей.

Автор висловлює щире подяку д-ру біол. наук. С.Я. Кондратюку (Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного) за надані літературні джерела та цінні рекомендації і поради при написанні статті, а також співробітникам відділу ліхенології та бріології Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного за всебічну допомогу під час підготовки статті та обговорення її результатів.

1. *Архимович О.* Матеріали до флори обрідників України та Криму. Повідомлення I. Родина *Parmeliaceae* // Зап. фіз.-мат. відділу УАН. — 1924. — 1, вип. 2. — С. 44—48.
2. *Архимович О.* Матеріали до флори обрідників України та Криму. Повідомлення II. Родина *Cladoniaceae* // Зап. фіз.-мат. відділу УАН. — 1924. — 1, вип. 2. — С. 55—59.
3. *Архимович О.* Матеріали до ліхенології України. III. Родина *Peltigeraceae* // Наук. зап. — 1925. — Вип. 2. — С. 135—142.
4. *Геоботаничне районування Української РСР.* — К.: Наук. думка, 1977. — 343 с.
5. *Зеленко С.Д.* До вивчення лишайників роду *Hypocenomice* M. Choisy emend. P. James & G. Schneider в Україні // Укр. ботан. журн. — 1994. — 51, № 2—3. — С. 153—157.
6. *Зеленко С.Д.* Ліхенофлора Лівобережної частини широколистянолісової області України: Автореф. дис. ... канд. біол. наук. — К., 1996. — 25 с.
7. *Зеленко С.Д., Кондратюк С.Я.* Лишайники Дарницького Лісопарку (м. Київ) // Укр. ботан. журн. — 1994. — 51, № 1. — С. 104—116.
8. *Зеленко С.Д., Кондратюк С.Я.* Нові для ліхенофлори України лишайники // Укр. ботан. журн. — 1994. — 51, № 6. — С. 92—98.
9. *Кондратюк С.Я.* Нові для ліхенофлори СРСР види лишайників // Укр. ботан. журн. — 1989. — 46, № 4. — С. 103—105.
10. *Кондратюк С.Я.* Нові та рідкісні види ліхенофлори УРСР // Укр. ботан. журн. — 1990. — 47, № 6. — С. 41—43.
11. *Кондратюк С.Я.* Порівняльний аналіз регіональних ліхенофлор України // Укр. ботан. журн. — 1996. — 53, № 1—2. — С. 63—68.

12. Кондратюк С.Я. Ліхенофільні гриби України // Вивчення різноманітності мікобіоти України (ліхенофільні, септорієві та пукцинієві гриби). — К.: Фітосоціоцентр, 1999. — С. 8—43.
13. Кондратюк С.Я., Навроцька І.Л. Нові та рідкісні види ліхенофлори України // Укр. ботан. журн. — 1992. — 49, № 4. — С. 56—61.
14. Кондратюк С.Я., Солонина Е.Ф. Аннотированный список лишайников равнинной части Украинской ССР / Ин-т ботаники им. Н.Г. Холодного. — Препр. — Киев, 1990. — 58 с.
15. Кондратюк С.Я., Ходосовцев О.Є. Нові для мікобіоти України види ліхенофільних грибів // Укр. ботан. журн. — 1997. — 54, № 6. — С. 588—591.
16. Макаревич М.Ф. Про новий вид із роду *Melaspilea* // Укр. ботан. журн. — 1948. — 5, № 2. — С. 88—91.
17. Макаревич М.Ф. Опеграфи Української РСР // Укр. ботан. журн. — 1953. — 10, № 3. — С. 72—80.
18. Макаревич М.Ф. Два нові види лишайників з роду *Lecanora* Ach. // Укр. ботан. журн. — 1954. — 11, № 4. — С. 59—65.
19. Маслова В.Р. Лишайники основних лісових формацій Західного Полісся // Укр. ботан. журн. — 1972. — 29, № 3. — С. 304—308.
20. Маслова В.Р. Цікаві знахідки маловідомих лишайників з Західного Полісся Української РСР // Укр. ботан. журн. — 1972. — 29, № 4. — С. 525—528.
21. Маслова В.Р. Закономірності розміщення лишайників у Західному Поліссі // Укр. ботан. журн. — 1972. — 29, № 5. — С. 596—603.
22. Маслова В.Р. Новий вид лишайника *Catillaria microspora* Maslova sp. nov. // Укр. ботан. журн. — 1973. — 30, № 5. — С. 665—666.
23. Маслова В.Р. Флора лишайників западного Полесья Української ССР: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. — Киев, 1973. — 24 с.
24. Маслова В.Р. Нові для України та Радянського Союзу види лишайників в Західному Поліссі // Укр. ботан. журн. — 1974. — 31, № 1. — С. 117—118.
25. Маслова В.Р. Епілітні угруповання лишайників у Західному Поліссі // Укр. ботан. журн. — 1975. — 32, № 1. — С. 102—105.
26. Маслова В.Р. Лишайники Поліського заповідника // Укр. ботан. журн. — 1977. — 34, № 1. — С. 55—61.
27. Монтезор В. Обзорение растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа: Киевской, Волынской, Подольской, Черниговской и Полтавской. — Киев, 1886. — 508 с.
28. Окснер А.М. Нові та маловідомі досі види обрісників на Україні // Вісн. Київ. ботан. саду. — 1925. — Вип. 2. — С. 1—9.
29. Окснер А.М. Новинки з ліхенофлори України // Вісн. Київ. ботан. саду. — 1925. — Вип. 3. — С. 8—21.
30. Окснер А.М. До вивчення флори обрісників каменястих виходів України // Вісн. Київ. ботан. саду. — 1927. — Вип. 5—6. — С. 23—82.
31. Окснер А.М. Нові обрісники для України // Вісн. Київ. ботан. саду. — 1927. — Вип. 5—6. — С. 89—91.
32. Окснер А.М. Десять нових для України видів обрісників // Вісн. Київ. ботан. саду. — 1929. — Вип. 9. — С. 48—52.
33. Окснер А.М. Нові для УСРР обрісники // Журн. Ін-ту ботаніки УАН. — 1935. — № 5 (13). — С. 75—82.
34. Окснер А.М. Систематичний огляд лишайників УСРР. I. Родина *Verrucariaceae* та *Dermatocarpaceae* // Журн. Ін-ту ботаніки УАН. — 1936. — № 7 (15). — С. 43—59.
35. Окснер А.М. Визначник лишайників УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1937. — 341 с.
36. Окснер А.М. Флора лишайників України. — К.: Вид-во АН УРСР, 1956. — 495 с.
37. Окснер А.М. Флора лишайників України. — К.: Наук. думка, 1968. — 498 с.
38. Окснер А.М. Флора лишайників України. — К.: Наук. думка, 1993. — 540 с.
39. Ришаві Л. Матеріали для флори лишайників Київської та Подольської губерній // Зап. Київського о-ва естествоиспытат. — 1872. — 3, вып. 1. — С. 105—128.
40. Ромс О.Г. Поширення роду *Chaenotheca* по Україні // Зб. наук. праць аспірантів (природничі науки). — К.: Вид-во КДУ, 1963. — С. 81—86.

41. Ромс О.Г., Блюм О.Б. Нові місцезнаходження рідкісних видів лишайників на території УРСР // Укр. ботан. журн. — 1988. — 45, № 5. — С. 55—61.
42. Ромс О.Г., Францевич Л.І. До флори лишайників Українського Полісся // Вісн. Київ. ун-ту. Сер. біології. Вип. 2. Ботаніка. — 1960. — № 3. — С. 43—46.
43. Тимофеев В. Матеріали для флори Тайнобрачных Черниговской губернии // Зап. Киев. о-ва естествоиспытат. — 1871. — 2, вып. 2. — С. 196—210.
44. Ходосовцев О.Є. Нові для України види роду *Saccomorpha* Elenkin (Lichenes, Ascomycotina) // Укр. ботан. журн. — 1997. — 54, № 3. — С. 289—295.
45. Belke G. Notice sur l'histoire naturelle du district de Radomysl (Gouvernement de Kief). — Moscou, 1866. — 21 с.
46. Jundzill J. Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie dziko rosnących, iako i oswoionych. — Wilno, 1830. — 585 с. (Lichens. — С. 477—499)
47. Kondratyuk S., Khodosovtsev A., Zelenko S. The Second Checklist of Lichen Forming, Lichenicolous and Allied Fungi of Ukraine. — Kiev: Phytosociocentre, 1998. — 179 p.
48. Matuszewski A. Przyczynek do flory roślin skrytokwiatowych lasyw Szepietowieckich // Spraw. Tow. Nauk. Warsz. — 1913. — 6, № 3—4. — P. 311—330.

Рекомендує до друку
С.Я. Кондратюк

Надійшла 18.07.2004

Н.Н. Федоренко

Институт ботаники им. Н.Г. Холодного НАН Украины, г. Киев

СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕННОСТИ ЛИШАЙНИКОВ УКРАИНСКОГО ПОЛЕСЬЯ

Освещена история изучения лишайников на Украинском Полесье. Первые данные о лишайниках данного региона датируются 1830 г. Однако лишь с 1924 г. начинается их детальное исследование. Наиболее весомый вклад в изучение лишайников Украинского Полесья сделали А.Н. Окснер, В.Р. Маслова, С.Д. Зеленко. Некоторые данные о лишайниках из отдельных локалитетов исследуемого региона мы находим в работах М.Ф. Макаревич, Е.Г. Ромс, Л.И. Францевич, О.Б. Блюма, С.Я. Кондратюка, И.Л. Навроцкой, А.Е. Ходосовцева. На сегодняшний день в Украинском Полесье выявлено 338 видов лишайников и 12 видов лихенофильных грибов. Также установлены территории, исследованные недостаточно либо совсем неисследованные в лихенологическом отношении и поэтому требующие специального изучения, — это южные административные районы Волынской, Ровенской и Житомирской (в пределах Полесья), а также северные районы Львовской, Тернопольской и Хмельницкой областей.

N.M. Fedorenko

M.G. Kholodny Institute of Botany, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

TO STUDY OF LICHEN IN THE UKRAINIAN POLISSYA

History of the study of lichens in the Ukrainian Polissya is analysed. First information about lichens in the given region is dated from 1830, but only after 1925 studies of this region have become regular. A.M. Oxner, V.R. Maslova, S.D. Zelenko have made the most valuable contribution to the study of lichens in the Ukrainian Polissya. Some data on lichens from single localities of Ukrainian Polissya are in the papers of M.F. Makarevich, O.G. Roms, L.I. Frantsevich, O.B. Blum, S.Ya. Kondratyuk, I.L. Navrotskaya, O.Ye. Khodosovtsev. At present 338 species of lichens and 12 species of lichenicolous fungi are found in Ukrainian Polissya. Southern administrative regions of Volyns'ka, Rivnen and Zhytomyr oblasts (within Polissya), and northern regions of L'viv, Ternopil and Khmel'nyts'k oblasts found to be in urgent need of special study as poorly the investigated badly or not investigated regions in respect to lichens.